

HUMÁNNÍ GEOGRAFIE

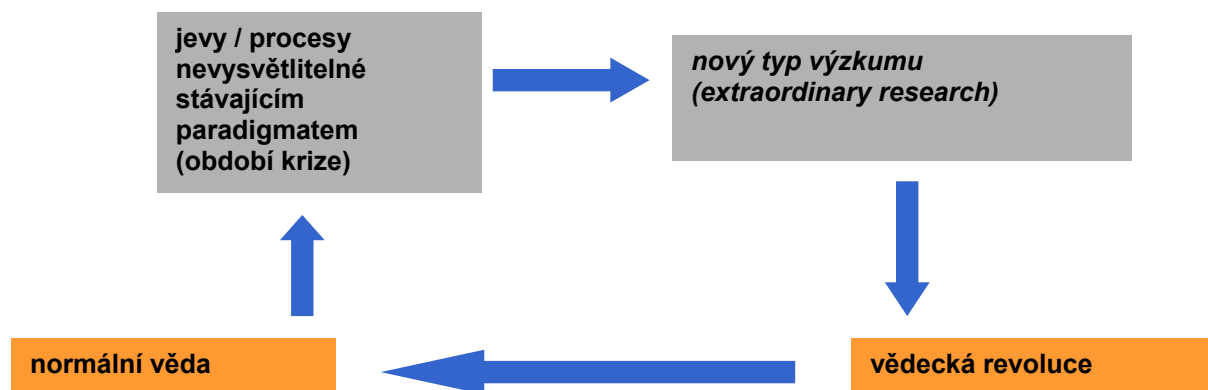
I. ročník

VÝVOJ A POSTAVENÍ HUMÁNNÍ GEOGRAFIE

Základní pojmy

Paradigma - pracovní předpoklady, pravidla, normy, procedury a zjištění akceptované skupinou vědců, kteří společně definují stabilní vzorec vědeckých aktivit.

Kuhnova teorie paradigmat - podle Kuhna při svém rozvoji věda prochází obdobími **normální vědy**, kdy vědci sdílí všeobecně uznávané paradigma, a obdobími tzv. **vědeckých revolucí**, kdy dochází ke změně hlavního paradigmatu a k postupnému návratu do období normální vědy. Vědecká revoluce je obvykle vyvolána potřebou vědecky obsáhnout nové jevy, které nelze vysvětlit na základě dosavadního paradigmatu.



obr. 1: Kuhnova teorie paradigmat a vědeckých revolucí

Ontologie – souvisí se zkoumáním podstaty bytí. Co existuje a jak to existuje? Jsou věci nebo jevy, které nepochybně existují (pohoří, město), ale existují i takové věci, jako je region, sociální třída, funkční struktura města?

Epistemologie – je to v podstatě „znalost o znalosti“. Co je to vlastně znalost a jak je vytvářena? Na základě čeho rozhodneme, zda je něco pravdivé či nepravdivé? Existují fakta nezávisle na našich teoriích? (např. existoval by region bez teorie geografické regionalizace?). Každý epistemologický postup se opírá o něco pevně daného – např. logický pozitivismus bere jako dané ty jevy, které lze měřit nebo pozorovat. Různé epistemologické přístupy se liší v otázce co existuje, jaké jsou procedury poznávání, zda tyto procedury lze uplatnit současně na přírodní i sociální vědy, čím je tvořeno vysvětlení či jako metodiku ke získání informací používáme.

Metodologie – soubor nástrojů, postupů a technik, které používáme ke získání informací

Určité paradigma zahrnuje tedy shodu na tom co bude zkoumáno (ontologie), jaký vědecký přístup bude zvolen (epistemologie) a jaké metody a techniky budou používány k získání a zpracování informací.

Starověká geografie

Starověká geografie Řecka a Říma se soustředila na 3 témata. Prvním z nich byl **topografický popis** (detailní popis míst na Zemi s důrazem na jejich osídlení obyvatelstvem), druhým tématem zájmu byla **matematická a astronomická měření** (měření Země, otázky postavení Země ve vesmíru, apod.). Posledním tématem byly filosofické aspekty původu světa a přírody a **pozice člověka** v ní. Geografii té doby lze dělit na **chorografii** (popis míst) a **geografii** (popis Země jako celku). Zatímco řecké pojetí geografie bylo dynamické a inovativní, geografie v Římě byla utilitární naukou využívanou prioritně pro vojenské a politické účely.

Důraz na astronomii a související kartografii byl patrný rovněž u čínské, resp. islámské geografie.

(Středověká) evropská geografie

Zhruba od 15. století se díky zámořským plavbám začíná v Evropě osvěžovat zájem především o kartografii (souvisí to mj. s pokroky v úrovni astronomie – Koperník). Stejně tak se rozvíjí popisná chorografie (cestopisy, apod.).

Počátky geografie jako akademické disciplíny lze položit do poloviny 17. století. Varenius se ve svém díle *Geographia Generalis* snaží již **separovat** geografii od kosmologických věd.

Důležitým mezníkem je Kantovo dílo *Physische geographie*, ve kterém podává teoretický návrh členění geografie (matematická, morální, politická, obchodní a teologická geografie).

Geografie jako popisná disciplína

Pojetí geografie jako **popisné** disciplíny se vyvinulo v 19. století, kdy existovala velká společenská poptávka po geografických informacích (z důvodů kolonizačních nebo obchodních zájmů). Tehdejší geografické bádání předpokládalo často terénní sběr informací, resp. jejich získávání ze sekundárních zdrojů, uspořádání informací do systému a jejich rozšiřování (Humboldt, Ritter).

Poznání bylo většinou založeno na (osobní) zkušenosti badatele, ten byl v ideálním případě neutrálním pozorovatelem svého okolí. Poznatky mohly být relativně snadno ověřeny dalším pozorováním jinými badateli. Nosnou filosofií byl tzv. **empirismus** (empirické poznání = získané pozorováním, osobní zkušeností, měřením či experimentem).

Od popisu k vědeckému zdůvodnění

Po II. světové válce již přestal popisný přístup vyhovovat – nebyl schopen poskytovat odpovědi na otázku proč a jak? (proč je obyvatelstvo rozmístěno v území takovým způsobem, jakými procesy je utvářena struktura měst v daném státě, apod.).

V souvislosti s bouřlivým rozvojem přírodních věd, jako byly např. chemie či biologie, se došlo k názoru, že vědecké metody používané v přírodních vědách mohou být aplikovány i ve vědách sociálních. Cílem je jednak popis, ale hlavně **zdůvodnění** (geografických) jevů. Jako nosná filosofie byl přijat **pozitivismus**, který usiloval o vysvětlení jevů pomocí objektivního vědeckého jazyka a funkčních zákonitostí (zcela nutně však vycházel z postupů empirismu – pozorování, měření). Vědecký jazyk si vytvořil určitou klasifikaci – jevy zařadil do tříd, které mohou být místy (oblast, sídlo, město, region) nebo typy lidí (obyvatelstvo dle věku, pohlaví, příjmu, zaměstnání, apod.). Funkční zákonitosti vyjadřují pravidelnosti v činnosti jednotlivců (v migraci, v nákupním chování), ze kterých pak ústí pravidelnosti prostorových forem (vyjádřené například Christallerovou teorií či Burgessovým modelem).

Pozitivistická vědecká metoda spojená s hledáním funkčních zákonitostí vytváří teorie, konstruuje modely a testuje hypotézy (*o testování hypotéz, deduktivních a induktivních přístupech více v další přednášce*). Boom pozitivistického přístupu v humánní geografii lze zasadit do 50. a 60. let 20. století, kdy řada geografů tvrdila, že pravidelné a opakující se procesy by měly vytvářet pravidelnosti v prostorovém uspořádání společnosti. Přístup byl charakteristický důrazem na **kvantitativní metody** a matematicky vyspělé „obrábění“ tvrdých statistických dat. O geografii se v té době hovořilo také jako o **prostorové vědě** (spatial science).

Konec univerzální platformy

Pozice pozitivismu jako jediné koncepce (paradigmatu) vědeckého bádání v humánní geografii začala být kritizována v podstatě hned v 60. letech. Nové přístupy se však začaly více prosazovat v 70. a 80.

letech. 20. století. Předmětem kritiky byla skutečnost, že společenská realita je příliš složitým systémem, než aby ji bylo možné objektivně popsat pomocí několika funkčních zákonů.

Typickým znakem post-pozitivistického období je (1) souběžná existence **několika paradigmat** (konec univerzálního paradigmatu), (2) orientace geografie na aktuální společenská témata, otevření řady nových směrů v geografii, (3) utlumení neomezeného využívání kvantitativních (statistických) metod (*pozn.: kvantitativní metody jsou i nadále využívány, ovšem pouze jako analytický nástroj, pomocí kterého se dobereme k výsledku a zdůvodnění*).

Hlavní etapy vývoje humánní geografie (dle Pavlínka, 1993)

Geografický determinismus

Tato koncepce přisuzovala **geografickému prostředí** rozhodující roli při formování lidské společnosti. Podstata myšlenky vychází už z období renesance, kdy byl uvažován hlavně vliv klimatu a nadmořské výšky na život lidí. Celá koncepce byla hodně ovlivněna myšlenkami Darwina o přirozeném výběru a adaptaci a německou antropogeografií.

Právě v prostředí německé geografie vznikl na základě deterministického přístupu koncept tzv. **Lebensraumu**, tj. životního prostoru (charakter a určení každého národa jsou bezprostředně svázaný s určitou oblastí či prostorem), který byl později ideologicky zneužit.

Přestože vlivy přírodních podmínek na utváření a fungování společnosti i nadále existují, v souvislosti s pokrokem jsou lidé stále více omezováni jinými faktory než přírodním prostředím (kulturními, ekonomickými).

Kulturní geografie

Kulturní geografie byla reakcí na environmentální determinismus. Geografie byla definována jako věda zabývající se **krajinou** a jejím úkolem je vytvořit systém, který zachytí veškeré variace krajiny. V pojetí kulturní geografie je přirozená krajina přetvářena v krajinu **kulturní** – člověk je aktivním činitelem přeměny, přirozená krajina je médiem a kulturní krajina výsledkem.

Studium se zabývalo pouze společností či kulturou jako celkem, nikoli jednotlivcem – tyto kultury a jejich územní a krajinné projevy byly vzájemně srovnávány.

Kulturní geografie zcela opomíjela ty ekonomické (výrobní) či kulturní procesy, které neměly bezprostřední vliv na krajinu a kulturu. Naopak velký důraz byl kladen na polní výzkum a využívání postupů historické geografie, fyzické geografie a antropologie.

V pozměněné podobě je kulturní geografie dodnes živou subdisciplínou zejména angloamerické humánní geografie. Tzv. nová humánní geografie si však už mnohem více všimá sociálních a ekonomických procesů, než fyzickogeografických a biologických (globalizační vlivy, identita krajiny, apod.)

Regionální geografie

Tradiční regionální geografie se profilovala jako věda chorologická (choros = místo), tj. jako věda, která objasňuje situaci v určitém **místě, regionu**. Preferovala idiografický (popisný) přístup, velká pozornost byla věnována jedinečným jevům a procesům, opomíjeny byly naopak širší, globální problémy. Regionální geografové navíc velice často vypouštěli ze svých prací společnost.

Ke studiu regionů bylo přistupováno bez teoretických východisek – to způsobuje řadu problémů, např. při vymezování regionů (existuje celá řada odlišných definic regionu). Nesoulad panuje i v názoru, zda je region objektivně existujícím prvkem v geografickém prostoru, nebo zda je jeho vymezení subjektivním pohledem každého jednotlivého geografa.

Nicméně některé postupy regionalizace zůstávají platné a současná geografie chápe studium regionálních rozdílů (ekonomických, společenských, kulturních) jako jednu z důležitých složek výzkumu.

Kvantitativní revoluce

Vnějšíkovým poznávacím znakem kvantitativní revoluce bylo masivní **zavádění statistických a matematických metod** (modelování, matematické simulace) do geografického výzkumu. Důležitějším aspektem byl ovšem odklon od popisné geografie (idiografické) ke geografii jako vědě založené více na teoretických východiscích (spíše než o kvantitativní můžeme tedy mluvit o teoretické revoluci).

Jak bylo zmíněno výše geografové chtěli dokázat, že geografie je opravdu plnohodnotnou vědeckou disciplínou, v rámci které lze formulovat obecně platné zákony, zejména o **prostorovém rozložení jevů** na zemském povrchu. Geografové se tedy více orientovali na prostorové uspořádání jevů než na jevy samotné, pracovali s prostorem především fyzikálními a geometrickými metodami. Nápadným znakem byla absence myšlenek o společnosti a jednotlivci (geografie usilovala o to být teoreticky

podloženou objektivní vědou – v případě studia společenských problémů či jednotlivců by se nutně vnášel subjektivní přístup).

Geografie byla v období nazývána také „**prostorovou vědou**“. Prostorová věda hlouběji rozvíjela témata jako teorie centrálních míst, teorie lokalizace průmyslu, teorie využití půdy, sociální struktura města nebo prostorové interakce.

Behaviorální geografie

Behaviorální přístupy v geografii byly logickou reakcí na opomíjení jednotlivce ze strany kvantitativních metod. Člověk v pojetí behav. geografie přestal být racionálně a ekonomicky objektivně uvažujícím individuem. Behaviorální geografové spíše zkoumali subjektivně podložené faktory, které ovlivňují prostorové chování a rozhodování **jedinců**. Při geografických analýzách se začalo pracovat s náhodou a pravděpodobností. Mezi významná témata a metody behaviorální geografie patřily např. percepce (vnímání) přírodních rizik, mentální mapování či „time-geography“.

Humanistická geografie

Humanistická geografie byla ještě silnější reakcí odmítající kvantitativní geografii a prostorovou vědu. Směr byl zaměřen na výzkum **člověka** v celé jeho složitosti, výzkum se často nevedl pomocí pozorování, nýbrž pomocí **dialogu**. Jde o extrémně subjektivní přístup, kdy se geograf snažil vcítit do rozhodování a chování zkoumaných osob – negativem metody je pak studium jedince odtrženého od společnosti, resp. nezáměr o širší společenský a kulturní kontext.

Škola společenské relevance

V 70. letech si geografie začala více všímat reálných a aktuálních **společenských problémů** (*pozn.: tento vývoj v geografii souvisel s vývojem tehdejšího společenského klimatu – válka ve Vietnamu, protiválečná hnutí, hnutí za lidská práva, feminismus, apod.*). Někteří geografové začali (někdy velice naivně) uvažovat o možných změnách vedoucích k vytvoření sociálně spravedlivější společnosti. V některých případech se však geografové v rámci tohoto směru začali věnovat problémům, kterým buď zcela nerozuměli nebo které příslušely zcela jiným sociálním vědám, např. sociologii či politologii.

Radikální geografie

Vycházela ze stejné společenské atmosféry jako škola společenské relevance. Předpokládala, že neexistuje společensky a politicky neutrální věda – věda podle radikálních geografů vždy slouží nějakému (politickému) účelu. Opět se pozornost zaměřila na studium palčivých společenských problémů a po krátkém vývoji byl za nosnou filosofii přijat **marxismus**. Předností marxismu byla jeho schopnost analyzovat kapitalistický výrobní systém a roli prostoru v něm, což přispělo k lepšímu pochopení geografických procesů v kapitalistických zemích. Marxistická geografie se stala významným odrazovým můstkem pro další směry geografického bádání.

Teorie struktury

Jde o teorii snažící se najít kompromis mezi dvěma extrémními přístupy představovanými marxistickou (radikální) a humanistickou geografii. Marxisté jsou zde kritizováni za to, že jedince vidí jako pasivní loutku zcela řízenou ekonomickými mechanismy, zatímco humanisté se naopak až příliš zabývají tzv. lidským činitelem a neuvažují vliv politických, společenských a ekonomických souvislostí.

Realismus

Tento geografický směr vychází z předpokladu, že chceme-li vysvětlit proč se věci chovají jak se chovají, musíme pochopit jejich **strukturu** a **vlastnosti**, které jim dovolují procházet určitými typy změn. Současně musíme dobře rozumět místu či oblasti, kterou se zabýváme, abychom byli schopni určit skutečné důvody studovaného jevu. V neposlední řadě musíme porozumět **lokálním, regionálním i globálním** podmínkám.

Realismus pracuje se 3 rovinami – 1. v tzv. **reálné** rovině působí mechanismy (např. globalizace), 2. tyto mechanismy se nějakým způsobem realizují v tzv. **aktuální** rovině (stavba hypermarketů) a 3. vyvolávají konkrétní společenské dopady (zánik tradičních malých obchodů) v **empirické** rovině.

Abychom byli schopni pochopit charakteristiku vybraného geografického procesu, musíme znát jeho lokální a regionální projevy a spojit je s globálním procesem. Jinak bychom ho mohli vysvětlit pouze v empirické rovině a ne v rovině reálné.

Postmoderní geografie

Postmodernita je jednou z posledních fází modernity. Zatímco modernita je charakterizována jako neustálá modernizace kapitalistické výroby, postmodernita nemá žádnou ucelenou definici. Moderní a

postmoderní přístup lze např. velice dobře odlišit v umění či architektuře. V rámci věd (a tím pádem i geografie) se postmoderní přístup vyznačuje **nedůvěrou** k tzv. velkým univerzálním teoriím jako je např. marxismus, či humanismus. Typická je citlivost k rozdílům, heterogenitě, výjimečností a „malým“ teoriím, které jsou konstruovány pouze pro určitou lokalitu nebo oblast.

Související literatura

- ➔ PAVLÍNEK, P. (1993): Anglo-americká geografie ve 20. století. In: Sýkora, L., ed., Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Praha, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, s. 9 – 29.
- ➔ UNWIN, T. (1992): The Place of Geography. Essex, Longman Scientific & Technical, 273 s.
- JOHNSTON, R.J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., eds. (2000): The Dictionary of Human Geography. Oxford, Blackwell.
- LIVINGSTONE, D.N., (1992): A Brief History of Geography. In: Rogers, A., Viles, H., Goudie, A., eds., The Students Companion To Geography. Oxford and Cambridge, Blackwell, s. 233 – 252.